

Kommunistinen manifesti kontekstissään

Marx ja kapitalismin voittokulun epätodennäköinen historia

MIKKO LAHTINEN

ABSTRACT
The Communist
Manifesto
in context

Eric Hobsbawm's introduction to the modern edition of the Communist Manifesto (1998) includes an interesting but also problematic interpretation of that revolutionary text. For him "the triumphal march" of capitalism after the European revolutions of 1848–49 proves that Marx and Engels were completely wrong in their prognosis about the rapid intensification of the class conflict and the destruction of capitalism.

The following article asks if it was really so, or whether Marx and Engels had realistic grounds for into their prognosis. Was the "triumphal march" the only genuine possibility in that historical context? Hobsbawm does not take in consideration these unrealised but potentially "possible futures" of that conjuncture. Because of that the later victorious development of capitalism is interpreted as the destiny that predetermines the "necessary" outcome of that conjuncture.

In the following article development appears as an alternative to this spontaneously teleological-deterministic interpretation of history. In this alternative interpretation historical development is seen as a conjunctural change where human beings really could influence their "future" through deeds (*les faits*) they do in their actual conjuncture. In this light the Manifesto is seen as a manifesto that really calls "all the proletarians" to take a hand in the future development of history. Unluckily for the writers of the Manifesto the bourgeoisie also realised the growing risks caused by increasingly discontented working classes. From 1848–49 onwards the European bourgeoisie started to realise with success such arrangements that build bourgeois hegemony and confounded the realistic prognoses of the Manifesto.

Manifesti ja historia

Tammikuussa 1998 tuli täyteen 150 vuotta Marxin ja Engelsin *Kommunistisen manifestin* ilmestymisestä. Juhlavuosi tuotti joukon tulkintoja, joista yksi tunnetuimmista on Eric Hobsbawmin johdanto teoksen uuteen englanninkieliseen editioon (Marx ja Engels 1998a). Tämä informatiivinen teksti sisältyy myös Manifestin tuoreeseen suomennokseen (Marx ja Engels 1998b). Hobsbawmin johdannossa on selvitetty perusteellisesti Manifestin ja sen erikielisten laitosten historia, eikä sitä ole tarve seuraava-

vassa toistaa. Sen sijaan nostan esille tuohon johdantoon sisältyvän tulkinnan tästä Marxin joulukuussa 1847 Lontoossa painokuntoon saatamasta tekstistä¹.

Vaikka Hobsbawmin kriittinen tulkinta on monessa suhteessa perusteltu, sisältyy siihen myös eräitä yleisemminkin mielenkiintoisia ongelmia. Nämä syntyvät siitä, että hänen kri-

¹ Vaikka Manifestin lopullinen teksti onkin yksin Marxin kynästä, osallistui myös Engels teoksen valmisteluun (Hobsbawm 1998a, 8). Tämä on syytä muistaa, kun seuraavassa viitataan lyhyesti vain Marxiin.

tiikkensä perustuu *retrospektiiviseen* vertailuun Manifestissa esitetyn kapitalismin historiallisen kehitystä koskevan ”proгноосin” ja sittemmin *toteutuneen* kapitalismin ”voittokulun” välillä. Jälkikäteen arvioituna Manifestin ennustukset luokkavastakohtien kärjistyisestä, porvariston kyvyttömyydestä hallita tai kapitalismin nopeasta romahduksesta ovat osoittautuneet virheellisiksi. Hobsbawmin mukaan kapitalismin ”voittokulun” historia tarjoaakin kiistattoman vastaavien Manifestin ennustuksille. Epäilemättä Hobsbawm on tässä suhteessa oikeassa. ”Tulevaisuudesta” vastaavien hakeva kritiikki tuottaa kuitenkin ongelmallisen spontaanin tulkinnan historiasta ja historiallisen muutoksen luonteesta. Hobsbawmin ehkä ”luonnolliselta” vaikuttavassa tulkinnassa nimittäin tullaan olettaneeksi, että myöhempi toteutunut historia ilman muuta osoittaisi *ehdotoman vääräksi* sellaiset tulevaisuuden ennustukset, jotka *eivät* toteutuneet. Tällöin kuitenkin *huomaamatta* sivuutetaan kysymys siitä, olisiko prognosoiminen esittäjällä saattanut olla *päteviä perusteita* näkemykselleen historian ”tulevasta” kehityksestä. Olisiko *hänen omassa kontekstissaan* ollut avoinna muitakin niin sanottuja aitoja mahdollisuuksia kuin se, joka toteutui? Toisin sanoen, voisiko ”vääräkin” prognosi sisältää realistisen tilanneanalyysin kontekstiinsa vaikuttavista tendensseistä ja niiden todennäköisestä kehityksestä? Vai toteutuiko toteutunut mahdollisuus todellakin *välttämättä*? Nämä eivät ole puhtaasti ”akateemisia” tai spekulatiivisia kysymyksiä, vaan niiden lähtökohdalla on toisenlainen käsitys historiasta ja tulevaisuuden mahdollisuuksista kuin mikä sisältyy esimerkiksi Hobsbawmin tulkintaan Manifestista. Tarkoitin käsitystä, jossa tarkasteltava historiallinen tilanne tai konteksti ymmärretään useaan suuntaan avoimeksi konjunktuuriksi, jonka ”toteutuva tulevaisuus” syntyy *inhimillisten tekojen ja toimenpiteiden seurauksena*. Tulevaisuus ei jälkimmäisessä määrity eräänlaiseksi nykyisyyden *telokseksi*, joka määräisi sen, mitä ”nykyisyydessä” todella oli mahdollista. Toteutunut tulevaisuus ei välttämättä falsifioi jossakin kontekstissa esitettyjä ”väärä” prognooseja. Niiden ”virheellisyys” voi johtua myös siitä, että ihmilliset toimijat ovat *teoiltaan vaikuttaneet* tulevaan ”historian kulkuun” siten, ettei prognoosissa esitetty, realistiseen-

kaan diagnoosiin perustunut todennäköinen ”tulevaisuus” realisoitunutkaan. Jos historiallisten konjunktuurien avointa ja kontingenttia luonnetta ei oteta huomioon, niin silloin myös kapitalismin historia alkaa vaikuttaa *vääjäämättömältä* ilmiöltä ja tapahtumasarjalta. Se ei enää näytä aidosti niiden tekojen ja toimenpiteiden historialta, joita tuon tuotantotavan tuottaminen ja uusintaminen ovat edellyttäneet tai tulevat edellyttämään.

Seuraavassa pyrin osoittamaan, että Manifestia on mahdollista tulkita myös tämän ”konjunkturaaliseksi” luonnehtimani historiankäsitteksen valossa. Esitykseni lopussa avaan tätä konseptiota myös Louis Althusserin postuumisti julkaistuun tuotantoon sisältyvien Marx-analyysien avulla. Konjunkturaalinen historian tulkinta eroaa lähtökohdiltaan siitä kritiikistä, jonka Manifestin ”evolutionaarinen” historiakäsitys on saanut osakseen. Jälkimmäistä kritiikkiä ovat Hobsbawmin lisäksi esittäneet muun muassa Stuart Hall ja Wolfgang Fritz Haug (esim. Hall 1992 ja Haug 1999). Kuten nämä kolme sinänsä taitavasti osoittavat, Manifestin prognosit ovat virheellisiä, jos niitä arvioidaan yleisenä teoriana kapitalismin kehityksestä. Jos taas Manifestissa kiinnitetään huomiota sen *manifestiluonteeseen*, niin se avautuu tekstinä, joka esittää ennemminkin realistisen kuin epärealistisen tilanneanalyysin *aikansa* tendensseistä ja myös kehottaa *tekoihin ja toimintaan*, mikäli näihin tendensseihin halutaan puuttua.

Hobsbawmin tulkinta

Hobsbawm luonnehtii Manifestin retorisesti voimallista porvarillisen yhteiskunnan diagnoosia seuraavasti:

”Tämän päivän lukijaan tehoaa kuitenkin epäilemättä syvästi myös Manifestin ainutlaatuinen ’porvarillisen yhteiskunnan’ valankumouksellisen luonteen ja vaikutuksen diagnoosi. Kyse ei ole niinkään siitä, että Marx avoimesti tunnusti inhoamansa yhteiskunnan valtaiset saavutukset ja elinvoimaisuuden monen sellaisen lukijan hämmästykseksi, joka on puolustanut kapitalismia punaista vaaraa vastaan. Kyse on pikemminkin siitä, että kapitalismin mullistama maailma, jota hän kuvasi vuonna 1848 synkän ja lakonisen kaunopuheisesti, on tunnistettavasti-

sa maailmaksi, jossa elämme 150 vuotta myöhemmin. Kahden 28- ja 30-vuotiaan nuoren vallankumouksellisen poliittisesti täysin epärealistinen optimismi on kuin ihmeen kaupalla osoittautunut Manifestin keskeisimmäksi voimaksi. Vaikka 'kommunistin aave' säilyttelikin poliitikkoja ja Euroopassa elettiin syvän ja laajan taloudellisen ja yhteiskunnallisen kriisin aikaa sen historian suurimman mantereen laajuisen vallankumouksen kynnyksellä, ei Manifestin uskolle kapitalismin kukistumishetken lähestymisestä ollut kerrassaan mitään perusteita ('Niinpä Saksan porvarillinen vallankumous voi olla vain proletaarisen vallankumouksen alkunäytös' ks. s. 77). Asia oli aivan päinvastoin. Kuten nyt tiedämme, kapitalismi oli ensimmäisen maailmanlaajuisen voittokulkunsa kynnyksellä." (Hobsbawm 1998b, 19–20.)

Paljonkin voitaisiin kiistellä siitä, kuinka tarkasti Marxin "diagnoosi" *profetiana* osuu oikeaan 2000-luvun alun globaalin kapitalismin kohdalla. Seuraavassa kuitenkin sivuutan tämän kysymyksen ja kiinnitän huomiota pelkästään sitaatin viimeiseen virkkeeseen. Se siis kuuluu näin: "Kuten nyt tiedämme, kapitalismi oli ensimmäisen maailmanlaajuisen voittokulkunsa kynnyksellä". Varmaankin väite pitää paikkansa. Sen *muoto* on kuitenkin ongelmallinen. Tästä kieli Hobsbawmin käyttämä metafora "kynnyksellä". Rakennuksessa kynnys erottaa huoneet toisistaan tai sisätilan ulkotilasta. Kynnyksen toisella puolella *on jo jotakin*, kuten huone, piha - tai rakenteilla olevassa talossa huoneen *suunnitelma* piirustuksissa. Manifestin käsikirjoitus valmistui joulukuussa 1847, juuri ennen Euroopan "hullua vuotta" 1848–49. Hobsbawmille tämä turbulenti ajankohta on se "kynnys", jonka tuolla puolen sijaitsee "huone" nimeltä "kapitalismin ensimmäinen maailmanlaajuinen voittokulku". Toisin kuin "me nyt", Marx ei vain *tiennyt* tai *nähty* tätä, vaan "aivan päinvastoin", ymmärsi kapitalismin olevan henkitorissaan:

"Se [porvaristo] on kykenemätön hallitsemaan, koska se ei kykene turvaamaan orjalleen edes orjan elämää, koska sen on pakko antaa tämän vajota tilaan, jossa sen täytyy itse elättää orjaa, sen sijaan että orja elättäisi sitä itseään. Yhteiskunta ei voi enää elää porvariston alaisena, ts. sen elämä ei enää

sovellu yhteiskunnan puitteisiin." (Marx ja Engels 1998b, 51.)

Hobsbawmin mielestä kahden nuoren vallankumouksellisen käsitykset kapitalismin ja porvariston nopeasta kehityksestä ja romahduksesta olivatkin fantasiaa, joka on myöhemmin "kuin ihmeen kaupalla" osoittautunut profetiaksi: "Kyse on pikemminkin siitä, että kapitalismin mullistama maailma, jota hän kuvasi vuonna 1848 synkän ja lakonisen kaunopuheisesti, on tunnistettavissa maailmaksi, jossa elämme 150 vuotta myöhemmin." Lontoossa joulukuussa 1997 Manifestiin johdantoa kirjoittava Hobsbawm tietää, kuten jokainen tietää, että "voittokulku" on *fait accompli* (tapahtunut tosiasia). "Hullua vuotta" seurannut 150-vuotinen ajanjakso voidaan sosialismista, fasismista ja kahdesta maailmansodasta huolimatta määritellä kapitalistisen tuotantotavan laajenemisen ja sitä tukevien mahtien lujittumisen epookiksi.

Mutta todistaako myöhempi "menestys", että Marx oli täysin väärässä laatiessaan manifestiaan? Oliko kapitalismin maailmanlaajuinen voittokulku *ainoa* mahdollisuus 1840-luvun loppu eurooppalaisessa konjunktuurissa? Oliko tämän mahdollisuuden toteutuminen *välttämättöntä*? Toisin sanoen, olisiko Marxin vain tullut oivaltaa, ettei tuolloin ollut muita mahdollisuuksia kuin tuleva voittokulku?

Jos näin oli, niin eikö Hobsbawmin tulisi siinä tapauksessa osoittaa voittokulun välttämättömyys itse Manifestin historiallisesta kontekstista haetun evidenssin avulla? Tätä hän ei tee. Hänen kritiikissään kuuluu jälkiviisauden soitin. Tälle tarjoaa kaikupohjan teoreettisesti ongelmallinen, spontaani teleologis-deterministinen projisointi: Kapitalismin "voittokulku" on *telos*, joka välttämättömänä "tulevaisuutena" *destinoidi* vuosien 1848–49 tapahtumia. Tämä sulkee pois sen mahdollisuuden, että Manifestin ajan eurooppalaisessa konjunktuurissa olisi ollut avoinna muitakin *realistisia* tai *aitoja* mahdollisuuksia kuin kapitalismin tuleva voittokulku.² Siis, että Euroopan ja muun maailman

² Engelsin myöhempi, itsekriittinen tulkinta vuodelta 1895 on samansuuntainen kuin Hobsbawmin esittämä. Engelskin vetoaa vuoden 1848 jälkeiseen "historiaan", joka "on osoittanut, että me ja kaikki, jotka ajattelivat siten [että vallankumouksesta tulee enemmistön prole-

tuleva 150-vuotinen historia olisi voinut muodostua olennaisesti toisenlaiseksi kuin se muodostui.

Hobsbawm tulee rajanneeksi 'mahdollisuuden' käsitteen alan aristoteliseen tapaan niihin mahdollisuuksiin, jotka joskus toteutuvat. Mahdollisuudet, jotka eivät toteudu, eivät ole ns. aitoja mahdollisuuksia (elleivät sitten myöhemmin muutu sellaisiksi "kuin ihmeen (!) kaupalla"). Ernst Blochin mukaan konseptio, jossa välttämättä (joskus) toteutuva ja modaliteetti 'mahdollinen' samastetaan, kiteytyy seuraavassa Diodoroksen mietelmässä kahdentuhannen vuoden takaa:

"Mikään ei ole mahdollista, sillä kaiken mahdollisen täytyy tulla todelliseksi, ja jos se ei tule todelliseksi, silloin se ei ole mahdollistakaan, siis mahdollisuus on todellisuudessa kumottu." (Sit. Bloch 1985, 27.)

Hobsbawm ei joudu vakavissaan arvioimaan sitä, millainen *todella oli* kapitalismin tila tai porvariston positio eurooppalaisissa yhteiskunnissa 1840-luvulla tai kuinka vakavasta tai lievästä kriisistä todella oli kysymys vuosina 1848–49? Jos kriisi oli lievä, niin mille diagnoosi voidaan perustaa? Jos kriisi oli vakava, niin *miten* kapitalismin maailmanlaajuisen voitokulun käänne saatiin aikaiseksi? Hobsbawmin tulkinnassa "voittokulku" näyttäytyy vuosien 1848–49 kriisin jälkeisenä itsestäänselvänä ja välttämättömänä seurauksena, joka vääjäämättä tai automaattisesti realisoi itsensä. "Voittokulku" ei ole todellisten *tekojen* ei-automaattista historiaa, joka sisältäisi kamppailuja, ponnisteluja ja syvälle käyviä yhteiskunnallisia järjestelyjä. Hobsbawm ei kysykään, millaisia tekoja ja järjestelyjä "voittokulun" toteuttaminen – vs. passiivinen "toteutuminen" – edellytti.

taarinen vallankumous], olimme väärässä. Se on osoittanut selvästi, että manner-Euroopan taloudellisen kehityksen tila ei ollut silloin vielä läheskään niin kypsä, että kapitalistinen tuotantotapa olisi voitu poistaa; se on todistanut tämän taloudellisella vallankumouksella, joka vuodesta 1848 on levinnyt yli koko mannermaan ja joka varsinaisesti vasta onkin juurruttanut suurteollisuuden Ranskaan, Itävaltaan, Unkariin, Puolaan ja äskettäin Venäjälle ja tehnyt Saksasta suorastaan ensiluokkaisen teollisuusmaan – ja kaikki on tapahtunut kapitalistisella, siis vuonna 1848 vielä varsin laajentumiskykyisellä perustalla." (Engels 1978a, 440).

Mikä oli porvariston "mitä on tehtävä" tässä "voittokulussa"? Hän tulkitseekin Manifestia näkökulmasta, jossa historia on toteutuneen teon (*fait accompli*) retrospektiivistä historiaa, eikä inhimillisten tekojen (*les faits*) ja niiden lähtökohtien arvioinnin konjunkturaalista historiaa. (Palaan tähän teoreettisesti mielenkiintoiseen kysymykseen artikkelini viimeisessä luvussa.)

Hobsbawm jättää muotoilematta kysymykset, jotka kohdistuvat Manifestin kontekstiin ja sitä seuranneisiin historiallisiin konjunktuihin, vaikka luonnehtiikin sekä johdannossaan (s. 20) että varsinkin laajoissa historiallisissa teoksissaan vuosien 1848–49 kriisiä ennennäkemättömän syväksi ja laajaksi, jopa tilanteeksi, jolloin maailmanvallankumous oli lähellä:

"The third and biggest of the revolutionary waves, that of 1848, was the product of the crisis. Almost simultaneously revolution broke out and (temporarily) won in France, the whole of Italy, the German states, most of Habsburg empire, and Switzerland (1847). In a less acute form the unrest also affected Spain, Denmark and Rumania, in a sporadic form Ireland, Greece, and Britain. There has never been anything closer to the world-revolution of which the insurrectionaries of the period dreamed that this spontaneous and general conflagration, which concludes the era discussed in this volume. What had been in 1789 the rising of a single nation was now, it seemed, 'the spring-time of peoples' of an entire continent." (Hobsbawm 1962, 140.)

Mikäli Manifestissa esiintyvät käsitykset todella halutaan osoittaa "täysin epärealistisen optimistisiksi", niin tulisi näyttää toteen, ettei tuolloisessa historiallisessa tilanteessa todella-kaan ollut minkäänlaisia edellytyksiä a) porvariston tappiolle ja kapitalismin nopealle romahdukselle tai b) alistettujen luokkien jatkuvalla radikalisoitumiselle ja/tai c) sosialismin tulevalle menestykselle, vaan kaikki tiet veivät todellakin kohti kapitalismin triumfin Roomaa. Toisaalta, tällöin olisi analysoitava sitä, miksi tuolloin ei ollut tilaa muunlaisille "tulevaisuuksille". Johtuiko tämä ehkä kapitalismin vastaisen voimien heikkoudesta vai siitä, että "porvarilliset" voimat onnistuivat menestyksekkäästi pitämään ja lujittamaan asemansa? Jos näin,

niin miten ja milloin tämä tapahtui? Millaisia tekoja (*les faits*) tämä puolestaan edellytti?

Althusserin termein kapitalismin tuleva voitokulku muodostuu Hobsbawmin tulkinnassa eräänlaiseksi ekspressiiviseksi totaliteetiksi, jonka edistymistä vuosien 1848–49 teot ja tapahtumat ennakoivasti ilmentävät. Tämä vie kohti pradoksaalista johtopäätöstä, että vuosien 1848–49 tapahtumat eivät olisikaan olleet *to-dellisia* tapahtumia, jotka todella *vaikuttivat* ”historian” tulevaan suuntaan. Ne olivat pseudotapahtumia, joiden lopputulos oli voitokulun tulevaisuuden destinoima. Hobsbawmin tulkinnassa ei jääkään tilaa konjunktuurin *kontingenssille*. Hänen tekstissään selitettävästä (voitokulku) tulee selittäjä; seurauksesta syy ja syystä seuraus.

Hobsbawm ei tietenkään tarkoituksella sekoita syytä ja seurausta keskenään tai esitä teleologis-determinististä käsityksiä historiasta. Päinvastoin, hän on esittänyt vakuuttavaa kritiikkiä deterministisiä marxilaisia historiankäsityksiä vastaan (esim. Hobsbawm 1998c, 207–225). Hän on myös taitavasti arvioinut sitä, minkälaisia muita mahdollisuuksia esimerkiksi vuoden 1917 venäläisessä konjunktuurissa oli avoinna sittemmin toteutuneen lisäksi (mt., 319–333). Ennemmin hänen ongelmallinen Manifesti-kritiikkinsä on sofistikoitunut esimerkki kapitalismin historiallista kehitystä fatalisoivasta tulkinnasta. Tämä kapitalismin ”voitokulun” *fait accompli* ylimääräistä spontaani tulkinta ei ole sopusoinnussa hänen teoreettisesti perusteltujen historiaa koskevien kannanottojensa kanssa.

Tekojen eurooppalainen historia

Seuraavassa en yritä selvittää systemaattisesti edellä mainittuja kysymyksiä tai arvioida vuosista 1848–49 esitettyjä lukuisia tulkintoja, vaan tuon vain alustavasti ja esimerkinomaisesti esille eräitä Ranskan ja Englannin tuolloisia tapahtumakulkuja. Lähtökohtanani on oletus, ettei 1848–49 ollut ”läpihuutojuttu”, vaan machiavelliläisittäin ”kohtalon hetki” (*il momento della fortuna*), jonka ”säikäyttämänä” Euroopassa *ryhdyttiin* uudenlaisiin yhteiskunnallisiin järjestelyihin, jotka leimaavat 1800-luvun jälkimmäistä puolta. Tätä ajanjaksoa voidaankin jo luonnehtia modernin porvariston johtoise-

man ja kapitalistisen tuotantotavan lujittumisen epookiksi.

Vuodet 1848–49

Matti Klinge luonnehtii vuosien 1848–49 merkityksestä esitettyjä tulkintoja seuraavasti:

”Hullun vuoden 1848–49 jälkimaine on kah-talainen. Yhtäältä siinä on haluttu nähdä suuri käännekohta, yksi niistä tärkeistä maailmanhistorian nopean tapahtumisen vaiheista, joista ’uusi aika’ on tahdottu laskea. Toisaalta on voitu viitata siihen, että vain harvat tuon kauden muutoksista jäivät pysyviksi ja että, kun myöhempi aika vähitellen toteutti silloin vaadittuja reformeja, on epävarmaa nopeuttiko vallankumousvaihe niitä vaiko päinvastoin.” (Klinge 1985, 242.)

Klingen luonnehdinta viittaa vuosien 1848–49 tapahtumista esitettyjen tulkintojen monenkirjaisuuteen. Lisäksi on otettava huomioon historialliset erot Euroopan tuolloisten alueiden ja valtioiden välillä. Italian ja Saksan kohdalla kysymys oli näiden alueiden yhdistymistä edeltäneistä tapahtumista, kun taas Ranskassa ja Britanniassa levottomuudet liittyivät jo yhtenäisten valtioiden ”sisäisten” voimasuhteiden järjestelyihin. Kaikkiin tapauksiin liittyi kuitenkin kansannousuja, joiden lähtökohdat olivat syvässä tyytymättömyydessä vallitsevia oloja kohtaan. Missä määrin 1840-luvun lama- ja pulavuodet selittävät nämä laajat ja moninaiset protestiliikkeet, on kiistelty kysymys (ks. esim. Agulhon 1983, 30–35 ja Anderson 1985, 81–86; vrt. myös Marx 1978a, 461–462). Joka tapauksessa esimerkiksi Saksa ajautui ennennäkemättömän syvään sosio-ekonomiseen kriisiin. Palkat laskivat rajusti, työttömyys lisääntyi ja elintarvikkeiden hinnat kohosivat jyrkästi. Seurauksena oli vakavia yhteenottoja poliisin ja työttömien välillä esimerkiksi Berliinissä. Vastaavanlaisia kapitalistisen talouden huonosta toimivuudesta kertovia, jopa täydelliseen keivottomuuteen viittaavia, kehityskulkuja esiintyi kautta Euroopan (esim. Siemann 1998, 153–170). Tuolloin kapitalismi aiheuttikin ennennäkemättömän vakavia ongelmia ennennäkemättömän suurelle joukolle: Jatkuva köyhtyminen leimasi liki jokaisen työläisperheen elämää. Englannin ja Walesin väestöstä miltei kymmenen prosenttia (1,5 miljoonaa ihmistä) luettiin

kuuluvaksi varsinaiseen köyhälistöön (*paupers*). (Levin 1998, 44–47.) Yhä suurempien väestönsien kurjistumiskehitys johti luokkerojen kiihtyvään polarisaatioon, mikä puolestaan oli omiaan synnyttämään pelon ilmapiiriä eurooppalaisissa yhteiskunnissa:

”In this situation the different classes increasingly lived in different worlds and the increased segmentation of dwellings on the basis of social class resulted in the emergence of immense, squalid working-class suburbs of which the upper classes knew little but feared much.” (Levin 1998, 47.)

Poliittisesti vaikutusvaltaisimman muodon 1840-luvun kriittiset tapahtumat saivat Ranskassa.

RANSKA. Helmikuun vallankumous vuonna 1848 oli alkuvaiheessa demokraattisia ihanteita ajanut tasavaltainen kumous, joka päätti vuoden 1830 heinäkuun monarkian ja Ranskasta tuli jälleen tasavalta. Tasavaltainen valtiosääntö oli voimassa, kunnes presidentiksi joulukuussa 1848 valitti Napoleonin veljenpoika Louis Napoléon Bonaparte julistutti itsensä keisariksi joulukuun 1851 *coup d'état*'n jälkeen. Vaikka toisen tasavallan väliaikaiseen hallitukseen kuului myös sosialisteja, kuten sittemmin maanpakoon joutunut Louis Blanc, toteutettiin vallankumouksen uudistukset porvaristoon tai aristokratiaan lukeutuvien ryhmien johdolla. Touko–kesäkuun 1848 tapahtumat merkitsivät toisaalta sosialistien ja muiden radikaalien ryhmittymien tappiota, toisaalta tasavaltalaisten ihanteiden nopeaa syrjäyttämistä poliittisesta päiväjärjestyksestä. (Agulhon 1983, 49–69.)

Porvariston kohdalla on huomattava, että se oli niin poliittisesti kuin sosiaaliselta koostumukseltaankin varsin epäyhtenäinen. Osa siitä oli edelleen monarkisteja tai tasavaltalaisuuteen kriittisesti suhtautuneita konservatiiveja. Siihen lukeutui niin maaseudun porvaristo suurtilallisista pientilallisiin kuin kaupunkien porvarit tehtailijoista ja pankkiireista itsenäisiin käsityöläisiin ja pikkukauppiaisiin saakka. (Magraw 1983, 120–125 ja 133–140.) Myös valtiollinen byrokraatia jatkoi kasvuaan 1800-luvulla. Vuotta 1789 edeltäneestä yhteiskunnasta periytynt ”symbioottinen” suhde valtion ja pien- ja suurmaanomistajien luokkien välillä katkesi vasta 1860-luvun myötä (Mooers 1991, 83). Vuosien

1848–50 tapahtumat merkitsivät myös porvaristoon luettavien ryhmien sisäistä välienselvittelyä sekä niiden ja aristokraattis-monarkististen eliittien suhteiden uudelleenorganisoinnista, mitä Marx myöhemmin analysoi teoksessaan *Luokkataistelut Ranskassa 1848–1850* (Marx 1978a). Porvariston liberaalit ryhmät liittoutuivat talven 1848 tapahtumissa työväenluokkaan nojautuvien radikaalien, kuten sosialistien kanssa, kun taas vallankumouksen radikaaleihin tavoitteisiin kielteisesti suhtautunut porvariston osa haki tukea aristokratian suunnasta. (Agulhon 1983, 40–48.)

Myös vallankumouksen myötä äänioikeuden saaneita kansanosia leimasi hajanaisuus. Vain pieni vähemmistö ranskalaisista kuului kaupunkien teollisuusproletariaattiin, vaikka Pariisi olikin tuolloin yksi maailman suurimmista työläiskaupungeista (esim. Mooers 1991, 83). Enemmistö hankki toimeentulonsa perinteisissä agraarisissa ammateissa, joiden yhteys kapitalistiseen markkinatalouteen oli usein ongelmallinen (mt., 83). Poliittisesti tämä merkitsi sitä, että modernin sosialistisen työväenliikkeen vaikutus rajoittui useimmiten suuriin kaupunkeihin, kun taas maaseudun kansannousut saivat arkaaisempia muotoja. Tästä kertonee sekin, että joulukuun vaaleissa 1848 suurella äänen enemmistöllä presidentiksi valitun Louis Napoléon Bonaparten kannatus oli suurinta juuri maaseutuväestön keskuudessa (Agulhon 1983, 71–73). Sosialistisesta näkökulmasta katsoen olikin paradoksaalista, että maaseutuproletariaatti äänesti johtajakseen ensimmäisen tasavallan päättäneen Napoléon I:n veljenpojan. Hän ei kuitenkaan näyttänyt maaseutuväestön silmissä ”konservatiivilta”, vaan karismaattiselta vapahtajalta, myyttisen hallitsijan verisukulaiselta, joka lupaili avokätisesti maareformia ja muita uudistuksia (esim. Magraw 1983, 136 ja Thompson 1983, 95–96).

Helmikuun vallankumouksen kohdalla onkin ilmeistä, ettei proletariaatilla tai sosialisteilla ja kommunisteilla ollut todellisia edellytyksiä nousta hallitsevaan asemaan toisessa tasavallassa. Maaseudun ja kaupunkien työläiset muodostivat poliittisesti ja sosiaalisesti liian heterogeenisen joukon, jotta näistä olisi voinut muodostua vallankumouksen johtava ryhmä. Marx luonnehti proletariaatin tuolloista asemaa seuraavasti:

”Joskin siis Ranskan proletariaatilla on vallankumouksen aikana Pariisissa tosiasiallista valtaa ja vaikutusta, mikä kannustaa sitä pittemmälle kuin sen mahdollisuudet edellyttävät, niin muualla Ranskassa proletariaatti on keskittynyt hajallaan sijaitseviin erillisiin teollisuuskeskuksiin ja miltei häviää valtaenemmistönä olevien talonpoikien ja pikkuporvarien sekaan.” (Marx 1978a, 467.)

Marxin myöhemmän arvion mukaan Ranskasta puuttui ”teollisuusproletariaatin kansallinen olemassaolo”. Tämä johtui siitä, etteivät teollisuusporvaristo ja suurteollisuus hallinneet Ranskaa. Vasta kahden tällaisen antagonistisen industrialistisen voiman taistelu olisi voinut kehkeytyä kansalliseksi ja jopa eurooppalaiseksi vallankumoussodaksi. (Marx 1978a, 466–467.) Vuosien 1848–49 vallankumoukset olivatkin ”overwhelmingly urban, indeed metropolitan”, kuten M.S. Anderson on kiteyttänyt (Anderson 1985, 84). Bonapartistisen restauraation onnistuminen johtuikin myös siitä, ettei ”urbaanista” radikaalista porvaristosta tai proletariaatista ollut sen vastustajaksi. Toisaalta bonapartistin myötä ”kohtuuttoman” demokraattiset pyrkimykset saatiin tukahdutettua ja tämän myötä ehkäistyä proletariaatin kannalta ”liian” otollisen tilanteen kehittyminen tulevaisuudessa. Toisen tasavallan alkuperäisten ihanteiden mukaisen ”avoimuuden” jatkuminen olisi voinut hyvinkin tällaisen ”riskialttiin” tilanteen synnyttää.

ISO BRITANNIA. Britannia oli 1840-luvulla ainoa maa, jossa moderni teollisuuskapitalismi oli jo talouden keskeinen osatekijä. Silti sielläkin suuri osa väestöstä sai toimeentulonsa maataloustuotannosta. Teollisuusporvaristo ei ollut vielä läheskään selvittänyt välejään perinteisten hallitsevien ryhmien, kuten maaseutuaristokratian kanssa (Saville 1994, 4–5). Perry Andersonin mukaan ”porvarillinen vallankumous” toteutui Englannissakin varsinaisesti vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun moderni suurteollisuus todella löi itsensä läpi tuotantorakenteessa. (Anderson 1992, 117–118.) Maaseudun kansannousut olivat 1800-luvun alkuvuosikymmeninä useimmiten populaareja protestiliikkeitä, joihin ei sisällynyt modernia sosialistista ideologiaa ja sen mukaista ”urbaania” luokkatietoisuutta (ks. esim. Rudé 1980, 133–156). Toisaalta 1830- ja 1840-luvut

olivat vallankumouksellisen chartistisen liikkeen nousun ja kukoistuksen vuosikymmeniä. Savillen mukaan vallankumouksellisen chartismin viimeinen suuri koitos ajoittui juuri vuoteen 1848 (Saville 1987, 205). Radikaali chartismi onnistuttiin kuitenkin taltuttamaan. Tämä yksi Euroopan historian voimakkaimmista yhteiskunnallisista liikkeistä taittui reformistiseksi liikkeeksi, josta ei enää ollut todellista vaaraa englantilaiselle kapitalismille. Radikaaleja, usein vankilaan tuomittuja chartistijohtajia, seurasivat miehet, jotka ammattiliittojen tapaan omaksuivat aiempaa maltillisemmän strategian suhteessa vastapuoleen – ja toisaalta vastapuoli suhteessa heihin:

”The capitalist order generated conflict as part of its normal operating methods, but it was necessary to find ways of disciplining the workforce within the workplace – developing the process of adaptation – and then, in the wider political context, of encouraging a social consciousness which began to accept existing society as natural and legitimate. In these respects 1848 was the decisive year, with imprisonment of Chartism’s militant leadership and many of its second-line activists.” (Saville 1994, 5.)

Teollisuuden ja kaupankäynnin kehityksen myötä myös suoraan toimintaan perustuneet populaarit protestiliikkeet joutuivat tekemään tilaa paremmin organisoiduille, mutta usein myös ”säädylisemmille” (*decorous*) poliittisen toiminnan muodoille.

Työväenliikkeen ja muiden radikaalien ryhmien takaiskuista huolimatta vuosien 1848–49 tapahtumat viittaavat siihen, ettei porvariston ja kapitalistisen tuotantotavan asema ollut vielä 1840-luvulla mitenkään vakaa, saati että voitaisiin puhua porvariston hegemoniasta:

”The fragility of legitimate régimes and the weakness of the forces of order appeared only too clearly. By the same token the revolutions seemed to radical idealists everywhere to hold the promise not merely of new constitutions and methods of government but often of a new society, a new world.” (Anderson 1985, 81, vrt myös 85.)

Porvariston hegemonian puuttumisesta kertoo myös toistuva turvautuminen repressiiviisiin pakkokeinoihin tai väkivaltaiset yhteenotot kur-

jissa työ- ja elinolosuhteissa eläneiden kansanjoukkojen kanssa.

Tilanne Euroopassa oli siis hyvinkin kriittinen vuosina 1848–49. (Vrt. myös Levin 1998, 47 ja Siemann 1998, 153–156.) Tästä ei kuitenkaan tule päätellä, että työväestöllä tai ”populaareilla luokilla” olisi puolestaan ollut todellisia edellytyksiä nousta hallitsevaan asemaan yhteiskunnassa. Enemmänkin kyse oli *prekäristä* tilanteesta, jossa tilanteen kiihtyvä radikalisoituminen tai vielä nuoren kapitalismin taantuminen ja Euroopan ajautuminen kaaoksen tilaan olivat aidosti uhkaavia mahdollisuuksia. Tällaisiin mahdollisiin ”tulevaisuuksiin” viittaavat myös seuraavat Alex de Tocquevillen varoituksen sanat tammikuulta 1848:

”See what is happening among the working classes... opinions and ideas are gradually spreading among them that tend... to the overthrow of society, breaking down the bases on which it now rests... we are lulling ourselves to sleep over an active volcano.” (Sit. Levin 1998, 45; vrt. myös Anderson 1985, 82.)

”I am bound to disclose to my country my deep and firm conviction. And that profound and fixed conviction is that public mores are becoming degraded, and that this degradation will lead you shortly, very shortly perhaps, into new revolutions. Are the lives of kings supported by stronger threads, which are harder to snap, than the lives of other men? Have you at this very moment any certainty of the morrow?” (Sit. Saville 1987, 63.)

Myös Engelsin luonnehdinta Saksan tilanteesta vuonna 1844 kertoo vallinneen tilanteen ennakoimattomuudesta:

”The political state of Germany is becoming more important every day. We shall have a revolution there very shortly, which cannot but end in establishment of a Federal Republic... But there is so much combustible matter heaped up in all Germany and the shades of opinion are so various, that it is impossible to predict where the movement, if once fairly commenced, may stop.” (Sit. Levin 1998, 43.)

Manifestin väite, että ”porvaristo on kykenemätön hallitsemaan” (Marx ja Engels 1998b, 51), kuulostaa hyvinkin paikkansa pitävältä

omassa kontekstissaan.³ Tähän voisi lisätä, ettei porvaristo vielä ollut kykenevä hallitsemaan. Tämän ”kyvyn” hankkimiseksi Euroopan hallitsijoiden oli *ryhdyttävä* 1800-luvun jälkipuolella uudenlaisiin, hegemoniaa tuottaviin järjestelyihin. Ellei tällaisia ”suostuttelevia”, kapitalistisen tuotantotavan ja porvariston asemaa lujittavia toimia olisi aloitettu, vuosien 1848–49 tapahtumat olisivat hyvinkin saattaneet toistua vielä massiivisemmassa muodossa. Kapitalismin ”lujittuminen” ei tapahtunut *välttämättä*, vaan vuosien 1848–49 jälkeisessä Euroopassa *ryhdyttiin* määrätietoisesti toteuttamaan sellaisia massiivisia järjestelyjä, jotka onnistuessaan lujittivat kapitalistisen tuotantotavan ja porvariston asemaa yhteiskunnassa. Tällaiset järjestelyt eivät kuitenkaan leimaa vuosia 1848–49, saati sitä edeltänyttä kriisien Eurooppaa, vaan ne kertovat 1800-luvun loppupuolen voimasuhteista ja niiden organisoimisesta.

1800-luvun jälkipuoli

Arvioidessaan helmikuun vallankumousta teokseensa *Luokkataistelut Ranskassa 1848–1850* Marx totesi, kuinka ”vallankumouksellinen edistys ei raivannut itselleen uraa välittömällä

³ W.A. Suchtingin on esittänyt, kuinka nimenomaan vuosi 1850 muodostui vedenjakajaksi Marxin elämässä. Poliittisesta aktivistista kehittyi tutkija ja teoreetikko. Suchting ei tässä yhteydessä niinkään painota muutoksia Marxin teoreettisissa näkemyksissä. Sen sijaan Suchting kiinnittää huomiota olosuhteissa tapahtuneisiin muutoksiin, joita leimasi alkanut kapitalismin voittoa kehitys:

”This is a reflection of the trends of the time which were dominated by two major factors: the triumphant progress of capitalist development and the quiescence (in comparison at least with the years just past) of the working class. Marx’s assessment of the economic situation in the survey article in the *Review* [*Neu Rheinische Zeitung*, Nov. 1850] already referred to was accurate to the extent that it registered an upturn in the context of the preceding economic development and the defeat of the working-class during 1848–1849 capital was now poised for a triumphant sweep that would experience no serious long-term economic obstacle till the onset of a long depression which began in the early 1870s and no serious political challenge till the brief if significant events of the Commune of Paris in 1871. Marx was realist enough to see that the earlier revolutionary years and the organizations that had been part of this were finished.” (Suchting 1983, 69.)

tragikoomisilla saavutuksillaan, vaan päinvastoin synnyttämällä yhtenäisen, voimakkaan vastavallankumouksen, synnyttämällä vihollisen, jota vastaan taistelllessaan kumouspuolue vasta varttuikin todelliseksi vallankumoukselliseksi puolueeksi” (Marx 1978a, 456). Huomautus, että helmikuun vallankumous *tiivisti* vastavallankumouksen rivejä, on kiinnostava. Vaikka 1800-luvun jälkipuoli tulikin merkitsemään sosialististen aatteiden ja puolueiden voimakasta ekspansiota, tämä sai vastavoimakseen aiempaa huomattavasti voimakkaamman ja yhtenäisemmän porvariston. Yhteiskunnalliset voimasuhteet eivät kääntyneetkään proletariaatin eduksi. Porvariston suhteellinen valta kasvoi vieläkin enemmän. Lisäksi on huomattava, ettei myöhempi porvariston aseman lujittuminen perustunut ensisijaisesti sen repressiivisen voiman lisääntymiselle, vaan porvariston aiempaa voimakkaammalle pyrkimykselle hankkia myös työväenluokan *suostunta* toimilleen. Käytännössä kysymys oli 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla aloitetuista suurista yhteiskunnallista uudistuksista:

”Poliittinen kumousvaihe avasi tien suurille uudistajille, joiden reformit tulivat ’ylhäältäpäin’, ei kansan vaatimuksesta, vaan näiden vaatimusten estämiseksi ennakolta. 1850-luvun tointumisperiodin jälkeen alkoi 1860-luvun suuri uudistuskausi, jonka toteuttajina olivat hullun vuoden läheisesti eläneet Napoleon III, Bismarck, Aleksanteri II ja Lincoln.” (Klinge 1985, 245.)

Tällainen käänne tuskin olisi ollut mahdollinen, elleivät eurooppalaisten valtioiden hallitsevat mahdit olisi omaksuneet – myös ”kommunismien aaveen” säikäyttämänä – aiempaa ”rakentavampaa” asennetta suhteessa kasvaan ja yhdistyvään työväenluokkaan. Saville luonnehtii vuoteen 1848 ajoittamaansa vallankumouksellisen chartismin tappiota ja modernin kapitalistisen valtion lujittumista seuraavasti:

”The defeat of Chartism in 1848 meant that by the time of the Great Exhibition of 1851 the consolidation of the modern capitalist state was now in place. Changes were still to come between the different factions of property, but there was no serious conflict. The institutional structure of the state could continue to adapt itself to the increasing complexities of industrial capitalism in Brit-

ain, within a world that was itself in rapid change.” (Saville 1994, viii ja 5.)

Kysymys ei suinkaan ollut luokkaristiriitojen katoamisesta, vaan niiden muuntumisesta ja luokkataistelujen saamasta aiempaa sovittelevammasta luonteesta. Engelskin noteerasi tämän esittäessään (vuonna 1895), kuinka ”maailmanhistorian iva panee kaiken ylösalaisin”: ”Me ’vallankumoukselliset’ ja ’mullistajat’ menestymme paljon paremmin laillisten keinojen kuin laittomien keinojen ja kumouksen turvin.” (Engels 1978a, 453.) Tai kun Marx esitti Manifestissa, ettei työläisillä ole isänmaata, tämä piti hyvinkin paikkansa vuosisadan alkupuolella eläneiden työväenluokkien kohdalla, mutta ei enää samassa määrin luonnehtinut sen työväenluokan tuntemuksia, joka 1800-luvun lopulla alkoi saada aikaisempaa kohtuullisemman osuuden kapitalistisen tuotannon voimakkaan kasvun myötä syntyneistä suurista voitoista. Tämä merkitsi käytännössä muun muassa korkeiden palkkojen politiikkaa, jota Gramsci analysoi 1930-luvun alussa ”amerikanismi ja fordismi”-teeman alaisuudessa (Gramsci 1982, 129–167).

1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kehkeytyvä nationalismi yhdessä siihen liittyneiden reformien ja muiden kansalaisyhteiskunnallisten järjestelyjen kanssa tuottivat ”isänmaata” tai ”kansalaisuutta” proletariaattiinkin lukeutuvien kansalaisten mieliin. Heikki Lehtonen luonnehtii, hänkin Gramsciin viitaten, porvarillista kansalaisyhteiskuntaa (*bürgerliche Gesellschaft*) ja siihen sisältyviä kansalaistavia instituutioita ja käytäntöjä seuraavasti:

”Siihen [kansalaisyhteiskuntaan] kuuluvat kaikenlaiset yhdistykset, seurat, kulttuuri- ja tiedonvälitysinstituutiot, yhdistystoiminta ja julkisuus. Koivisto ja Uusitupa (1989, 66–67) tulkitsevat: ”Ne vaikuttavat luomalla ’kansaa’ ja ’kansalaisia’: luomalla sivistystä, kansalaishyveitä ja -mieltä, tapojamme arvostaa ja nähdä asioita”. Tästä näkökulmasta kansalaisyhteiskunta on yhtäältä jotakin, joka tuottaa ja uusintaa valtiota kuvitteellisena ja yhteiskuntaa ideologisena yhteisönä, toisaalta se tuottaa ja uusintaa ne pelisäännöt, joiden puitteissa ihmiset toimivat keskinäisessä vuorovaikutuksessa.” (Lehtonen 1990, 189.)

Kansalaistumiskehitys ei vain temmannut uusia väestön osia mukaan kansakunnan ideo-

logiseen yhteisöön, vaan myös avasi poliittisen osallistumisen kenttää työväenluokalle. Sen edustajat eivät käyttäneet avautunutta tilaisuutta pelkästään revolutionaaristen päämäärien ajamiseen, vaan he alkoivat myös omaksua ja noudattaa porvariston hallitseman pelikentän sääntöjä, kuten Engelskin totesi. Tällaisten sääntöjen noudattaminen oli tietenkin motivoivampaa, jos pelissä saattoi myös voittaa jotakin. Tämä ei tarkoita sitä, etteivätkö luokkataistelut olisi saaneet Euroopan myöhemmässä historiassa muotoja, joista hegemoninen suostuttelu oli kaukana. Silti on huomattava, että nuo kamppailut (esim. Pariisin kommuuni 1871) tapahtuivat huomattavasti vahvemman porvariston ja kapitalismin olosuhteissa kuin oli asianlaita vuosina 1848–49. Vaikka porvarillisen hegemonian ja kapitalistisen tuotantotavan lujittuminen läntisen Euroopan vanhoissa ja uusissa valtioissa toteutui hyvinkin eri tavoin ja vaihtelevin rytmein, niin joka tapauksessa 1800-luvun loppuun tultaessa kapitalistisen tuotantotavan ja sille ominaisten tuotantosuhteiden uusintaminen tapahtui huomattavasti vakaammalla ja laajemmalla perustalla kuin puoli vuosisataa aikaisemmin.

Porvarillisen hegemonian muodostamisen historiaa on hedelmällistä tarkastella Gramscin *Vankilavihkoissaan* esittämien näkemysten valossa. Hänen eräs tunnetuimmista analyyseistaan kohdistuu kysymykseen siitä, miksi proletaarinen vallankumous ei toteutunutkaan siellä, missä kapitalismi oli kehittynyt pisimmälle, so. länsieurooppalaisissa yhteiskunnissa, vaan semiagraarisella Venäjällä. Evolutionaarisen marxismin näkökulmasta katsottuna lokaan vallankumous oli anomalia. Niin ei pitänyt tapahtua. Päinvastoin, kapitalistisen tuotantotavan tuli ennen romahtamistaan kehittyä huippuunsa ja vasta sitten siirtyminen sosialismiin kävi mahdolliseksi. Gramscin mukaan vallankumouksen onnistuminen Venäjällä selittyikin päinvastoin sillä, *ettei* maassa ollut kehittyntä kansalaisyhteiskuntaa hallitsevien ryhmien hegemoniaa tuottavine ja uusintavine käytäntöineen. Läntisen Euroopan vallankumoukset olivat puolestaan epäonnistuneet tai kokonaan jääneet toteutumatta, koska hallitsevien ryhmien poliittinen valta tukeutui kansalaisyhteiskunnassa tuotettuun ja uusintettuun aktiiviseen tai passiiviseen suostuntaan. Edellä mai-

nittuja liberaaleja, maltillisia tai ”isänmaata” työläisillekin tuottavia kansallisia järjestelyjä voikin gramscilaisessa katsannossa luonnehtia juuri niiksi porvariston hegemonista johtoasemaa tuottaneiksi ja uusintaneiksi teoiksi ja toimenpiteiksi, joiden välityksellä myös työväenluokka ja muut potentiaalisesti vallankumoukselliset ryhmittymät onnistuttiin aiempaa tehokkaammin integroimaan porvarilliseen yhteiskuntaan.⁴ Italian yhdistymisen (*risorgimenton*) ja Ranskan vallankumouksen (1789) jälkeistä Euroopan historiaa tarkastellessaan Gramscin mielenkiinto kohdistui nimenomaan porvarillisen hegemonian muodostumisen ehtoihin ja edellytyksiin. Esimerkiksi Italiassa kysymys oli *moderatien* johdolla toteutetusta ”passiivisesta vallankumouksesta”, kun taas Ranskassa jakobiinien johtama kumousliike onnistui Italiaa paremmin sitomaan eri väestöryhmiä ja alueita (kaupungin ja maaseudun suhde) kansakunnaksi. Vankilavihkoista selviää, ettei porvariston hegemonia toteutunut Ranskassakaan vielä 1789, eikä edes 1848–49, vaan moninaisten käännteiden myötä 1800-luvun kuluessa.⁵

Jos vuosien 1848–49 hajanaisen porvariston kohdalla ei voida puhua hegemoniasta, vaan sitä rakentavat kansalaisyhteiskunnalliset järjestelyt olivat vasta alkutekijöissään, niin eikö siinä tapauksessa noita vuosia voisi luonnehtia kovaksi kouluksi, josta vasta selviydyttyään porvaristosta oli aiempaa suostuttelevampiin ja neuvottelevampiin ratkaisuihin? Toisin sanoen, porvariston selviytyminen voittajana vuosien 1848–49 tapahtumista ei ollut läpihuutojuttu, vaan kriittinen tapahtumasarja, jonka jälkeen se

⁴ Marxillekaan ei tuota vaikeuksia esittää esipuheessaan Manifestin vuoden 1882 venäläiseen painokseen, kuinka Venäjältä voisi tulla ”proletaarisen vallankumouksen lähtömerkki lännessä”. (Marx ja Engels 1998b, 87.)

⁵ Varsikin viime vuosikymmeninä tehty tutkimus on osoittanut, ettei Ranskan 1789 vallankumouksen kohdalla ole kysymys yksioikoisesti ”porvarillisesta vallankumouksesta”, kuten Marxkin oletti. Ennemminkin tuolloin luotiin tärkeitä edellytyksiä porvariston ja kapitalistisen tuotantotavan myöhemmälle kehitykselle. (Ks. esim. Comninel 1987 ja Mooers 1991.) Kuten helmikuun 1848 vallankumouskin osoittaa, eivät feodaaliset ja esikapitalistiset voimat suinkaan kadonneet kuvasta vuoden 1789 tai vielä edes vuoden 1848 vallankumouksen myötä.

vasta onnistui lujittamaan yhteiskunnallisen johtoasemansa läntisen Euroopan valtioissa. ”Kapitalismin voittokulun” 150-vuotista historiaa ei tulisi kukaan nähdä kapitalismin ja porvariston kehityshistoriana *in toto*, vaan ymmärtää se Gramscia seuraten niiden tosiasiallisten tekojen, toimenpiteiden ja järjestelyiden reaalisena historiana, joiden seurauksena porvaristo ja kapitalistinen tuotantotapa sille ominaisine tuotantosuhteineen kehittyivät ja kohosivat hallitsevaan asemaan läntisen Euroopan valtioissa. Kuvainnollisesti sanoen kapitalismi ei romahtanut vuosina 1848–49 ”nuoruudenheikkouttaan” (porvarillisen hegemonian puuttuminen), eikä Eurooppa joutunut esimerkiksi kaoksen tai barbarian tilaan, vaan erilaisin *teoin ja toimenpitein* onnistuttiin saamaan aikaiseksi ratkaiseva käänne kohti voimakkaan porvariston ja ekspansiivisen kapitalismin maailmaa (hegemonian muodostuminen).

Manifesti ja vastaevidenssit

Edellä selvisi, että työväenluokallekin voi sanoa muodostuneen ”isänmaa”, kun 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon nationalistiset projektit ja niiden taustalla olevat kansalliset järjestelyt alkoivat tehotta eurooppalaisissa yhteiskunnissa. Mutta kumoaako tällainen työväenluokkaa kansalaistanut nationalismi Manifestin provokatiivista väitettä, ettei työläisillä ole isänmaata (Marx ja Engels 1998b, 59)? Millaista *vastaevidenssiä* Manifestin teesejä vastaan voidaan ylipäänsä esittää? Sekä Hall että Haug ovat kiinnittäneet huomiota Manifestin yksioikoiseen vaikkakin lennokkaaseen vallankumouksellisuuteen:

”Kokemus on osoittanut vääräksi tekstin [Manifestin] vallankumousoptimismia hallitsevan keskeisen ajatuksen, jonka mukaan ajan myötä suoraviivaisesti yhä pidemmälle etenevä luokkavastakohtien kärjistyminen johtaa perimmiltään kahden toisilleen vihamielisen leirin – porvariston ja työväenluokan – muodostumiseen, jotka kohtaavat toisensa ’kiivaassa ja repivässä hajaantumisprosessissa’”. (Hall 1992, 93.)

Haugin mukaan Manifestin käsitys poliittisen vallan luonteesta on yksioikoinen verrattuna Gramscin käsityksiin hegemoniasta:

”Erityisen ongelmallinen on reduktionistinen käsitys poliittisen vallan luonteesta (ajattelutakoon vain Gramscin analyyseja hegemonian muodostumisesta ja tähän osallistuvista toimijoista ja heidän ponnisteluistaan).” (Haug 1999, 64.)

Kumpikin on omissa tutkimuksissaan kehittänyt hegemonian käsitettä ja soveltanut sitä taitavasti 1900-luvun konteksteihin. Tästä kertovat Hallin analyysit thatcherismistä ja Haugin johtamat ideologiateoreettiset projektit. Marxin omat myöhemmät analyysit vuosien 1848–50 tapahtumista vaikuttavat myös huomattavan monipuolisilta verrattuna Manifestin kärjistyksiin (Marx 1978a ja Marx 1978b). Hallin mukaan kokemus onkin osoittanut vääräksi esimerkiksi teesin luokkavastakohtien jatkuvasta kärjistymisestä (Hall 1992, 93). Haug puolestaan viittaa ”Manifestin vahvoihin ja heikkoihin kohtiin, empiirisesti vahvistettuihin ja empiirisesti kumoutuneisiin toteamuksiin” (Haug 1999, 64).

Mutta miksi ja minkä suhteen Manifestin Marx oli väärässä? Mikä on se ”empiria”, josta hankittu kokemus kumoaa Manifestin väitämät? Onko se Manifestin syntyajan vai ehkä myöhempien aikojen todellisuus? Miksi ja millä tavalla Manifesti on väärässä? Siksikö, että se on keinoa oman aikansa kuvausta tai virheellinen tulkinta tuolloin vahvoina vaikuttaneista tendensseistä, vai siksikö, että se esittää virheellisen teorian kapitalismin maailmanhistoriallisesta kehityksestä *en tout*? Edellä selvisi, ettei kapitalismin ja porvariston tuleva voittokulku ollut 1840-luvun lopun ihmisten (esim. Tocqueville) mielestä mikään itsestäänselvyys, eikä hajanaisen porvariston kohdalla voitu puhua ”turvallisen” hegemonisesta asemasta. Entä millainen oli tuolloin alistettujen ryhmien asema? Ehkäpä *enenevästi* juuri sellainen kuin Manifesti kuvaa: taloudellisesti riistetty, poliittisesti sorretty ja kulttuurisesti alistettu ja laiminlyöty. Myös nuoren Engelsin kuvaus työväenluokan asemasta Englannissa saattoi tuolloin hyvinkin pitää paikkansa:

”Työläinen huomaa sitä paitsi joka hetki, että porvaristo kohtelee häntä kuin esinettä, kuin omaisuuttaan, ja jo tämän vuoksi hän esiintyy porvariston vihollisena. Olen edellä osoittanut sadalla esimerkillä ja olisin voinut osoittaa vielä sadalla muulla, *että nykyi-*

sissä oloissa työläinen voi pelastaa ihmisyytensä vain vihaamalla porvaristoa ja kapinoinnalla sitä vastaan.” (Engels 1978b, 64–65; kurs. M.L.)

Tätä ei ole vaikea uskoa, kuten ei sitäkään, että porvaristoksi nimitetty ”taikurimestari” ei kyennyt kelvollisesti hallitsemaan yhteiskunnan alistettuja, mutta kasvavan tyytymättömyyden vallassa olleita, kansanjoukkoja (Marx ja Engels 1998b, 48). Toinen asia on, millaisia ja kuinka efektiivisiä poliittisia muotoja tällainen ”viha ja kapinointi” tuolloin saivat. Porvaristo ja muut yhteiskunnan hallitsevat ryhmät, kuten maaseutuaristokratia, olivat pakkotoimillaan ja häikäilemättömällä riistollaan hyvinkin manassa esille haudankaivajiaan:

”Se [porvaristo] tuottaa ennen kaikkea omat haudankaivajansa. Sen häviö ja proletariaatin voitto ovat yhtä väistämättömiä.” (Marx ja Engels 1998b, 51.)

Väite, jonka mukaan ”porvaristo joutuu kamppailemaan jatkuvasti” (mt., 48) ei Engelsin kuvauksen tai vuosien 1848–49 tapahtumien valossa arvioituna kuulosta mitenkään epärealistiselta. Samoin myös työ- ja elämänolosuhteiden jyrkkäkin heikkeneminen antoi 1800-luvun alkupuoliskolla hyvinkin aihetta seuraaviin luonnehdintoihin:

”Palkkatyön keskimääräisenä hintana on työpalkan minimi, ts. niiden elintarpeiden yhteismäärä, jotka tarvitaan välttämättä työläisten hengenpitimiksi. Siispä se, mitä palkkatyöläinen työllään saa omakseen, riittää vaivoin hänen pelkän elämänsä uusintamiseen.” (Mt., 54.)

”Moderni työläinen sitä vastoin vajoaa aina syvemmälle oman luokkansa edellytyksien alapuolelle sen sijasta, että kohoaisi teollisuuden edistytessä.” (Mt., 50.)

”Proletariaatin intressit ja elämänehdot yhdenmukaistuvat yhä enemmän sitä mukaa kuin koneistus hävittää yhä perusteellisemmin keskinäiset erot ja painaa palkan melkein kaikkialla yhtä alhaiselle tasolle.” (Mt., 46–47.)

Manifestia tulisikin lukea myös niitä *tendenssejä* esille tuovana teoksena, jotka *tosiasiallisesti* olivat 1840-luvun eurooppalaista vaikuttavaa todellisuutta. Mikäli tällaiset tendenssit – kuten yhteiskunnan enemmistön alis-

taminen tai proletarisoituminen ja kurjistuminen – olisivat vain jatkaneet voimistumistaan vuosien 1848–49 jälkeen, niin myöhempi Euroopan historia olisi hyvinkin ”vääjäämättä” voinut saada toisenlaisen luonteen kuin se tuli saamaan (vrt. Levin 1998, 48–49). Tässä valossa arvioituna seuraava väite, jonka Hobsbawm esittää kapitalismin voittokulun kuvauksensa yhteydessä, alkaa kuulostaa ongelmalliselta:

”[B]efore 1848 it had *seemed* for a moment that its [capitalism’s] crisis of transition might also prove to be its final crisis, at least in England, but in the 1850s it *became clear* that its major period of growth was only just beginning”. (Hobsbawm 1985, 292; kurs. M.L.)

Hobsbawm esittää, että vuoden 1848 edellä kapitalismin muutoskriisi vain ”näytti” lopulliselta, mutta ei ollut sellainen *de facto*? Ilmauksessa ”it became clear” on kuitenkin jälleen teleologinen, jopa hegeliläinen, ”tulemisen” sointi. Hobsbawm kumoo tässäkin menneisyyden ”hämäriä” näkemyksiä, vuoden 1848 käsityksiä, vetoamalla myöhempien aikojen antamaan vastaevienssiin sen sijaan, että hän alkaisi eritellä niitä tekoja, joilla kapitalismin tulevaisuuden kannalta vaaralliset kehitystendenssit tosiasiallisesti taitettiin ja voitettiin.

Manifestin ”oikeellisuutta” arvioitaessa tulisikin kiinnittää Hobsbawmia tai Hallia ja Haugia enemmän huomiota siihen, että monet niistä ”vastaeviensseistä”, joita teoksen näkemyksiä vastaan voidaan esittää, eivät olekaan peräisin teoksen omasta kontekstista, vaan myöhemmältä ajalta. Tässä on kuitenkin huomattava, että ”kolmen H:n” esittämä vastaevienssi toki falsifioi Manifestin käsitykset, jos ne tulkitaan kapitalismin kehityksen yleiseksi lainalaisuudeksi. Tämän todistaa kapitalismin 150-vuotisen historian *fait accompli*. Mutta, jos Manifestia luetaan manifestina, historiallisena kuvauksena ja analyysinä oman aikansa vaikuttavista *tendensseistä* ja näiden todennäköisestä kehityksestä, niin teoksen ”virheellisyys” tai ”täysin perusteeton optimismi” osoittautuvat suhteellisiksi asioiksi.

Hegemonian historiallisuus

Haugin mukaan Manifestia luonnehtii ”antihegemoniaalinen tyyli” (Haug 1999, 65). Edellä

sanotun perusteella voi kuitenkin kysyä, kuvaako ”hegemoniaalisuus” kovin osuvasti vuosien 1848–49 labiilia konjunktuuria vai tarttuuko tämä käsite paremmin vasta myöhempiin vuosikymmeniin, kun ”hegemonian muodostumisella ja tähän osallistuvilla toimijoilla ja heidän ponnisteluillaan” (mt., 64) jo oli keskeinen asema porvariston strategioissa. Gramscin ajattelun tuntijana ja soveltajana Haug perää Manifestiltakin ”hegemoniaalista tyyliä”: ”Ikään kuin kamppailu henkisestä johtajuudesta (hegemoniasta) ei olisi ollut *jokaisen* vallankumouksen olennainen ulottuvuus” (mt., 64; kurs. M.L.). Strategisena ja poliittisena kysymyksenä hegemonian problematiikka onkin kaikkialla tärkeä asia. Haug tulee kuitenkin sivuuttaneeksi sen mahdollisuuden, että vuosien 1848–49 historiallinen tilanne oli myös konjunkturi, jossa porvaristo *ei ollut* henkinen johtaja, eikä hegemonista johtoasemaa ollut millään muullaakaan ryhmällä. Tilannetta siis leimasi *hegemoniattomuus*. Jotta työväenluokka olisi pystynyt käyttämään tällaisen tilanteen hyväkseen, olisi sen tullut pystyä tehokkaasti organisoitumiaan ja nousemaan hegemoniseen asemaan esimerkiksi Ranskassa tai Englannissa. Tässä mielessä Haug on oikeassa. Kuten Marx itsekin myöhemmin osoitti, tällaiseen strategisesti vaativaan poliittiseen strategiaan proletariaatti oli aivan liian kehittymätön ja heterogeeninen (Marx 1978a). Kehittymättömyys ei kuitenkaan kerro siitä, millaisella perustalla porvariston tai muiden yhteiskunnallisten ryhmien valta lepäsi.

Gramscin omien hegemonia-analyysien kohdalla myös *hegemonian puuttuminen* on tärkeä näkökohta. Vankilavihkoissa ’hegemonia’ onkin ilmiö, jota *ei* kaikkialla esiinny, eikä sitä siksi tule käsitteenä soveltaa kaikkiin historiallisiin tilanteisiin. Vuoden 1917 Venäjä on tästä hyvä esimerkki, ehkäpä myös tilanne Euroopassa vuosina 1848–49. Toisin sanoen, ’hegemonia’ ei ole Gramscille itselleen yleispatettava käsite, jota voisi samalla tavalla soveltaa kaikkiin historiallisiin tilanteisiin. Tämä näkyy hyvin Vankilavihkojen historiallisissa analyysissä, joiden kohteena on Italian ja Euroopan historia renessanssista ja reformaatiosta ensimmäiseen maailmansotaan ja fasismiin. (Gramsci 1975, esim. vihko 19, 1958–2078.) Jostakin syystä juuri tällaiset historialliset analyysit ovat ainakin Italian ulkopuolisessa Gramsci-tutki-

muksessa jääneet ”abstraktimpien” ja epähistoriallisempien hegemonian tulkintojen varjoon.

Manifesti on myös manifesti

Manifestin päättää kuuluisa huudahdus: ”Kaikkien maiden proletaarit, liitykää yhteen!” (Marx ja Engels 1998b, 77). Kuten tiedetään, proletaarit eivät olleet liittyneet yhteen, eikä proletariaatti ollut yhdessäkään maassa yhteiskunnallisesti, saati poliittisesti yhtenäinen luokka. Tietenkin Marx oli tästä tietoinen. Mitä mieltä moisessa kehotuksessa olisi edes ollut, jos se olisi vain kuuluttanut jo toteutunutta asiantilaa? Huudahdus kehottaakin *tekoihin*. Se ilmoittaa, *mitä on tehtävä*, mikäli proletaarit aikovat ottaa vallan ja voittaa kurjistumisen ja alistamisen vahvoina vaikuttavat tendenssit.

Manifesti on myös manifesti, toimintajulistus! Sen huudahdus ”suuntautuu” olemassa olevasta, hajanaisuuden ja kurjistumisen leimamasta tilanteesta kohti tulevaisuutta. Manifestina teos ei kuitenkaan näe tulevaisuutta evolutionaarisenä, deterministisenä tai teleologisena prosessina, tulevaisuuden *fait accompli*na, vaan taisteluhaasteena, johon proletariaatin on itseorganisoitumisen teollaan – *les faits!* – vastattava. Kuten Hobsbawmkin johdantonsa lopussa toteaa, Marx ei pitänyt proletariaatin voittoa itsestäänselvyyteenä, vaan vain yhtenä mahdollisuutena:

”Mutta niinpä Manifestin vähäisimpiä ansioita ei olekaan, että siinä otettiin huomioon myös tappio. Se toivoi, että kapitalistisen kehityksen tulos olisi ’koko yhteiskunnan vallankumouksellinen uudistaminen’.” (Hobsbawm 1998b, 32.)

Mutta oliko kysymys pelkästä toiveesta? Pyytääkö Marx ristimään kädet ja toivomaan parasta? Eikö lopun huudahdus todellakin aseta perin haastavan *tehtävän* proletariaatille? Jälkimmäistä mahdollisuutta ei Hobsbawmkaan sivuuta. Hän nimittäin toteaa siteeratun passuksen edellä:

”Ei marxilainen teoria ennen Leniniäkään koskenut vain sitä, ’mitä historia meille osoittaa tapahtuvaksi’, vaan myös sitä, ’mitä on tehtävä’. Myönnettäköön, että kahdenkymmenennen vuosisadan neuvostokokeemukset ovat opettaneet meille, että voisi olla

parempi jättää tekemättä 'mitä on tehtävä', jos historialliset edellytykset näyttävät tekevän menestyksen jokseenkin mahdollommaksi." (Mt., 32.)

Harva enää kiistää, etteivätkö neuvostokokemukset sisällä traagista opetusta siitä, mihin sinänsä menestyksellinen vallankumouksellinen toiminta voi johtaa. Mutta missä määrin "historialliset edellytykset" tuolloin todella "näyttivät tekevän" menestyksen "jokseenkin mahdollommaksi"? Eikö vasta neuvostovallan *tuleva historia* osoittanut vuoden 1917 sosialististen odotusten muuttuneen irvikuvakseen? Voiko yhden tapauksen perusteella edes päätellä, että myös jossakin toisessa historiallisessa tilanteessa tulisi jättää tekemättä "mitä on tehtävä", vaikka tilaisuus toimintaan olisikin olemassa? Entä mitä kulloinkin tulisi jättää tekemättä ja mitä olisi tehtävä? Minkä suhteen tekemiset ja tekemättä jättämiset tulisi ainutkertaisessa historiallisessa tilanteessa määrittellä? Suhteessa mystiseen kapitalismin "kehittymisen" hetkeenkö? (Vihdoinkin! 150 vuotta myöhemmin?!) Millainen käsitys historiasta ja inhimillisestä toiminnasta ("politiikasta") sisältyykään käsitykseen, jonka mukaan on ensin odotettava "historiallisten edellytysten" kehittymistä ja vasta sitten tehtävä "mitä on tehtävä"? Eikö tällainen viittaa juuri "historian" essentialisoivaan tai totalisoivaan käsitykseen: täällä odotamme "me", tuolla on se "mitä historia meille osoittaa tapahtuvaksi"? Tällaisen haman "tulevaisuuden" tuleminen todellakin "kestää pitkään" ("l'avenir dure longtemps" – Althusser)! Hobsbawmin tulkinnassa *toisaalta* "mitä historia meille osoittaa tapahtuvaksi" ja *toisaalta* "mitä on tehtävä" ajautuvat sovittamattomaan keskinäiseen ristiriitaan. Tämä aiheutuu siitä, että hän tulee mystifioineeksi historian edellytykset inhimillisen toiminnan *transsendenteiksi* ehdoiksi ja edellytyksiksi, eikä enää näe niitä inhimillisen toiminnan immanentteina seurauksina ja tulevan inhimillisen toiminnan lähtökohina, joiden kohdalla juuri tulisi kysyä "mitä niille on tehtävä". Tämä dualismi vie teoreettista ymmärryspohjaa *tosiasiallisesti* vaikuttavalta poliitikalta "historian" suunnan todelliseksi kääntämiseksi. Kysymystä "mitä on tehtävä" ei tulisikaan pitää ainoastaan "leniniläisenä" strategisena kysymyksenä, vaan nähdä sen viittaavan poliittista strategiaa yleisempään,

mutta sitä perustuvaan, käsitykseen historiasta ja historiallisen muutoksen luonteesta. Käsitykseen, jossa historiallinen muutos on tiettyjen konjunkturaalisten ehtojen ja edellytysten valitessa tapahtuvaa toimintaa, jossa tulevaisuus ymmärretään moneen suuntaan avoimeksi ja avoimuudessaan yllätykselliseksi konjunktuurin muutokseksi.

Seuraava passus vuodelta 1882 kertoo siitä, ettei Marx itse ollut vanhoilla päivilläänkään – varsinkaan silloin! – sitoutunut evolutionaarisiiin tai deterministisiin historian kehitysmalleihin:

"Nyt onkin kysyttävä, voiko venäläinen kyläyhteisö (*obshitsina*), joka on maan alkupe räisen yhteisomistuksen muoto, vaikkakin perin rappeutunut, muuntaa välittömästi maanomistuksen korkeimmaksi, kommunistiseksi muodoksi, vai täytyykö sen sitä ennen käydä lävitse sama hajoamisprosessi, joka luonnehti lännen historiallista kehitystä?" (Marx ja Engels 1998b, 86–87.)

Marxin "harmiksi" myös Euroopan valistunut porvaristo tiedosti vallankumouksellisten tendenssien uhkan. Sekin ymmärsi laatia omat "manifestinsa" ja tehostaa kommunismin aaveen karkotustoimiaan. Mitään takeita menestyksestä ei näihin "ajojahteihin" silti sisällytynyt, vaikka niiden myötä luotiinkin edellytyksiä kapitalismin maailmanlaajuisiksi voittokuluksi sittemmin nimitetylle ilmiölle.

Althusser ja historian konjunkturaalisuus

Edellisessä sitaatissa on äänessä historian yllätyksellisyyden allekirjoittava Marx. Toisaalta Manifesti osoittaa sitäkin, että hänellä oli taipumusta myös huomattavasti deterministisempiin tulkintoihin kapitalismin kehityksestä. Postuumisti julkaistun käsikirjoituksen *Le courant souterrain du matérialisme de la rencontre* ("Yhteensattumien materialismin maanalainen virtaus") loppujaksossa Louis Althusser tuo esille Marxin kaksi toisistaan poikkeavaa käsitystä *tuotantotavan* synnystä ja kehityksestä (Althusser 1994).⁶ Althusserin mukaan toinen on "yhteensattumien materialismin", toinen

⁶ Olen tarkastellut Althusserin yhteensattumien materialismia tai aleatorista materialismia laajemmin väitöskirjassani (Lahtinen 1997).

”olemuksen filosofisen materialismin” mukainen. Ensin mainitun juuret palautuvat Engelsin nuoruudenteokseen *Työväenluokan asema Englannissa*, ja tämä käsitys nousee uudelleen esille *Pääomassa*, jaksossa pääomien primitiivisistä kasautumisesta. Jälkimmäinen käsitys puolestaan esiintyy niissä jaksoissa, joissa Marx luonnehtii kapitalismin olemusta (*essence*) ja erittelee siirtymistä yhdestä tuotantotavasta toiseen. (Althusser 1994, 569–570.) Althusserin mielestä Marxin kahdella käsityksellä ”ei ole mitään tekemistä keskenään”, sillä ensimmäisessä on kyse ”yhteensattumisen aleatorisesta logiikasta” (*la logique aléatoire de la rencontre*) ja jälkimmäisessä ”loppuun saatetun teon logiikasta” (*la logique du fait accompli*) (mt., 572).

Yhteensattumien aleatorinen logiikka

Althusseria kiinnostaa tämän logiikan mukainen käsitys tuotantotavasta, koska

”Marx [...] nous explique que le mode de production capitaliste est né de la ’*rencontre*’ entre l’homme aux écus’ et le prolétaire dénué de tout, sauf de sa force de travail” (Althusser 1994, 570; kurs. L.A.).

[Marx [...] kertoo meille, kuinka kapitalistinen tuotantotapa on syntynyt ’säästävällisen valiojoukon’ ja kaikesta muusta paitsi työvoimastaan puhdistetun köyhälistön ’*yhteenosumisesta*’.]

Althusser viittaa tässä yhteydessä – tosin asiaa eksplikoimatta – Pääoman ensimmäisen osan loppupuolella sijaitsevaan jaksoon ”Alkuperäisen kasautumisen salaisuus”, jossa Marx kritisoi ”lempeän kansantaloustieteen” idyllistä käsitystä siitä, kuinka ”muinaisuudessa oli toisaalta ahkera, lahjakas ja ennen kaikkea säästävällinen valiojoukko [”l’homme aux écus”] ja toisaalta laiskottelevia, kaikkensa ja vielä enemmän tuhlaavia heittiöitä” (Marx 1974, 640). Vastapainoksi hän esittää oman näkemyksensä pääomien alkuperäisestä kasautumisesta, jossa ”valloitus, sorto, ryöstömurha – lyhyesti sanoen väkivalta – esittävät suurta osaa” (mt., 641). Althusser kiinnittää tässä huomiota erityisesti seuraavaan passukseen:

”Raha ja tavara eivät alun pitäen ole pääomaa, yhtä vähän kuin tuotantovälineet tai

elinhyödykkeet. Niiden täytyy muuttua pääomaksi. Mutta itse tämä muutos voi tapahtua vain määrättyissä oloissa, jotka ovat seuraavat: kahden hyvin erilaisen tavaranomistajan *tulee joutua toistensa kanssa tekemisiin*, toisaalta rahan, tuotantovälineiden ja elinhyödykkeiden omistajien, joiden tarkoituksena on lisätä omistamaansa arvosummaa ostamalla vierasta työvoimaa; toisaalta vapaiden työmiesten, oman työvoimansa ja sen kautta työn myyjien.” (Mt., 641; kurs. M.L.)

Vasta tämä ”tekemisiin joutuminen” luo edellytykset tavaramarkkinoiden polarisoitumiselle, mistä kehkeytyy kapitalistisen tuotannon perustekijä (mt., 641). Althusserin mukaan ”tekemisiin joutumisessa” tai ”yhteensattumisessa” ja *niiden* mahdollistamassa kapitalistisessa tuotantotavassa on kyse näiden kahden erilaisen elementin yhteentörmäyksestä, kasaantumisesta, kombinoitumisesta ja kiinnittymisestä (”*a pris*”) rakenteeksi, joka kestää (*durée*) ja uusintuu (*reproduction*):

”Car qu’est-ce qu’un mode de production? Nous avons dit, avec Marx: une ’combinaison’ particulière entre des éléments. Ces éléments sont l’accumulation financière (celle de ’l’homme aux écus’), l’accumulation des moyens techniques de la production (outils, machines, expérience de la production chez les ouvriers), l’accumulation de la matière de la production (la nature) et accumulation des producteurs.” (Althusser 1994, 571.)

[Sillä mikä on tuotantotapa? Olemme todenneet Marxiin viitaten: elementtien välinen erityislaatuinen ’kombinaatio’. Nämä elementit ovat rahavarallisuuden kasautuminen (’säästeliäs valiojoukko’), teknisten tuotantovälineiden kasautuminen (työvälineet, koneet, työläisten työkokemus), raaka-ainesten kasautuminen (luonto) ja tuottajien kasautuminen.]

Kapitalistista tuotantotapaa tai yhteiskuntaluokkia ei ole olemassa ”valmiina” ennen elementtien yhteensattumista. Vasta sen jälkeen, kun kapitalistinen tuotantotapa on kiinnittynyt, voidaan määritellä niitä tendenssejä tai lainalaisuuksia, joita tuotantotavan uusintamiseen liittyy. (Althusser mainitsee esimerkkeinä Pääomassa esitetyt arvolait, vaihtolait, syklisten kriisien lait, luokkataistelun lait jne. Niistä mil-lään ei ole ylihistoriallista statusta.) Häntä ei tässä yhteydessä kiinnosta tällaiset lainalaisuu-

det, vaan itse tuotantotavan kiinnittymisen ja kestäväksi tekemisen ”aleatorinen” luonne. Hänen mukaansa voidaan olettaa, että kiinnittymiselle olisi ollut *tilaisuus* jo aikaisemmin kuin se todella tapahtui Isossa Britanniassa. Esimerkiksi 1200–1300-luvun Italiassa, Po-joen laaksossa, kapitalistisen tuotantotavan kiinnittymisen edellytykset olivat jo olemassa. Ainoa ”elementti”, joka puuttui oli italialainen yhtenäisvaltio. Mikäli tämä Machiavellin Ruhtinaan utopia olisi tuolloin onnistuttu realisoimaan, kuten ehkä Cesare Borgian kohdalla näytti, olisi kapitalismin historia saattanut muodostua hyvinkin toisenlaiseksi kuin se tosiasiallisesti muodostui.

Loppuun saatetun teon logiikka

Althusser luonnehtii toista, loppuun saatetun teon logiikkaa noudattavaa Marxin käsitystä tuotantotavasta seuraavasti:

”Lorsque Marx et Engels diront que le prolétariat est ’le produit de grande industrie’, ils diront grande sottise, se situant dans la *logique du fait accompli de la reproduction élargie du prolétariat*, et non dans la logique aléatoire de la ’rencontre’ qui produit (et non reproduit) en prolétariat cette masse d’hommes dénués et dénudés comme un des éléments constituant le mode de production”. (Althusser 1994, 571–572; kurs. L.A.)

[Kun Marx ja Engels sanovat, että ’suurteollisuus synnyttää proletariaatin’, he lausuvat julki suuren typeryyden, koska se viittaa *proletariaatin laajentuneen uusintamisen fait accomplin logiikkaan*, eikä ’yhteensattumisen’ aleatoriseen logiikkaan, joka tuottaa (eikä uusinna) proletariaatiksi tämän puti puhtaaksi riistetyt ja riisutun ihmisjoukon, josta muodostuu eräs tuotantotavan perustavista elementeistä.”]

Althusserin mielestä tässä Marx ja Engels ”sotkevat keskenään” proletariaatin ”tuottamisen” ja proletariaatin ”uusintamisen” laajentuneessa kapitalismissa (mt., 573): ”Tout est accompli d’avance, *la structure précède ses éléments et les reproduit pour reproduire la structure*” (mt., 574; kurs. L.A.). [Kaikki on jo ennalta saatettu valmiiksi, *rakenne edeltää elementtejään ja niitä uusinnetaan rakenteen uusintamiseksi*.] Tuotantotapa nähdään ikään

kuin valmiina rakenteena, joka *destinoi* elementtiensä kombinoitumista ja uusintamista:

”[...] ils [les éléments] sont pensés et disposés comme s’ils étaient de tout éternité destinés à entrer en combinaison. [...] Dans cette hypothèse aucun élément n’a plus d’histoire indépendante, mais une histoire ayant une fin, celle de s’adapter aux autres histoires, l’histoire formant un tout qui *reproduit* sans cesse ses propres éléments, propres à leur engrenage.” (Mt., 573; kurs. L.A.)

[...] ne [elementit] on ajateltu ja järjestetty kuin ne olisi ikuisesti määrätty toimimaan kombinaatiossa. [...] Tämän hypoteesin johdosta millään elementillä ei ole enää itsenäistä historiaa, vaan kunkin historian päämääränä on mukautua muihin historioihin, koska Historia muodostaa kokonaisuuden, joka lakkaamatta *uusintaa* elementtinsä, jotka sopivat juuri tähän koneistoon.]

Edellisestä ei kuitenkaan seuraa, etteikö tuotantotapa kerran kiinnittyttyään voisi tuottaa erilaisia välttämättömyyksiä:

”Une mode de production est une combinaison parce que c’est une structure qui impose son unité à une série d’éléments. Ce qui importe dans le mode de production, le fait tel ou tel, c’est le mode de domination de la structure sur ses éléments.” (Mt., 576.)

[Tuotantotapa on kombinaatio, koska se on rakenne, jonka yhtenäisyys perustuu sarjaan elementtejä. Se, mikä jossakin tuotantotavassa on olennaista, sitä mikä tekee siitä sellaisen tai tällaisen, on tapa, jolla rakenne hallitsee elementtejään.]

Kapitalistisen tuotantotavan uusintaminen tai levittäytyminen yhä uusille alueille ja seuduille ei kuitenkaan tapahdu vääjäämättömästi. Althusser arvostelee sellaista käsitystä, jossa elementtien menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus olisivat vain niiden kombinaation, ”kapitalistisen tuotantotavan” ilmausta tai jossa ”l’histoire formant un tout qui *reproduit* sans cesse ses propres éléments, propres à leur engrenage” (mt., 576; kurs. L.A.) [Historia muodostaa kokonaisuuden, joka lakkaamatta *uusintaa* elementtinsä, jotka sopivat juuri tähän mekanismiin.] Tässä tuotantotavasta ja sen uusintamisesta muodostuu eräänlainen mekaaninen koneisto, jonka oletettua kulkua on mahdoton kyseenalaistaa.

Althusser ei keskeneräisessä käsikirjoituksessaan erittele yksityiskohtaisesti tuotantotavan tuotantotavan ja reproduktion suhdetta. Hän viittaa kuitenkin siihen, miten kapitalistisen tuotantotavan säilymisen ja vahvistumisen kannalta on olennaista, että yhä uusilla alueilla ja seuduilla tapahtuu ja toteutetaan sitä tuottavia *aleatorisia* ”yhteensattumia”.⁷ Vaikka kapitalistisen tuotantotavan ekspansio onkin historiallinen tosiasia, kyseessä ei ole predestinoitu prosessi, vaan *fakta*, jonka realisoinen on edellyttänyt ja tulee edellyttämään aktiivisia tekoja (*les faits*) aiempien tuotantotapojen syrjäyttämiseksi, vastarinnan voittamiseksi ja kapitalistisen tuotantotavan elementtien kestäviksi struktuureiksi kombinoimiseksi. Tuotantotavan *produktion* ja *reproduktion* välinen erottelu ei ole kronologinen tai lineaarinen erottelu (ensin produktio, sitten reproduktio). Jälkimmäinen ei toteudu automaattisesti tuotantotavan kerran tapahtuttua, vaan onnistunut reproduktio edellyttää kapitalistisen tuotantotavan jatkuvasti ekspansioivista produktiosta. Näin aleatorisista yhteensattumisista ja niiden tuottamisesta muodostuu tuotantotavan uusintamisen ydinkysymys:

”On aurait d’aillours tort de croire que ce processus de rencontre se limite au XIVe siècle anglais. Il s’est toujours poursuivi et se poursuit encore de nos jours, non seulement dans du Tiers Monde qui en sont l’exemple le plus éclatant, mais chez nous aussi, dans la dépossession des producteurs agricoles et leur transformation en Ouvriers Spécialisés (cf. Sandouville: des Bretons aux machines), comme un processus constant qui inscrit l’aleatoire au cœur de la survie et du renforcement du ‘mode de production’ capitaliste, comme d’aillours au cœur du soignant ‘mode de production’ socialiste lui-même.” (Mt., 572–573; kurs. L.A.)⁸

⁷ Kun Althusser luonnehtii käsitystään ”aleatoriseksi”, hän ei tarkoita, että yhteensattumat tapahtuisivat sattumalta tai mielivaltaisesti. Aleatorinen ei ole synonyymi sattumalle, vaan vastakäsite välttämättömälle, esimerkiksi sille, että historian tapahtumat olisivat välttämättömiä tai teleologisesti destinoituja. Aleatorinen on myös poliitikanteoreettinen käsite, joka tarjoaa teoreettisia edellytyksiä poliittisen toiminnan ja intervention tosiasiallisten ehtojen ja edellytyksen arvioimiseksi. (Ks. Lahtinen 1997, erit. luvut 3, 4 ja 6.)

⁸ Kysymys on Bretagnen alueen maanviljelijöiden muuntumisesta (transformation) *Renault’n* Sandouvil-

[Toisaalta olisi virhe olettaa, että tämä yhteensattumisten prosessi rajoittuisi neljäntoistavuosisadan Englantiin. Se on alati jatkunut ja *jatkuu vielä meidän päivinämme*, ei vain kolmannessa maailmassa, joka on räikein esimerkki, vaan myös keskuudessamme. Maatyöläisten riisuminen maanomistuksesta ja heidän muuntamisensa erikoistuneiksi työläisiksi (vrt. Sandouville: bretagnelaiset koneiden ääressä) jatkuvana prosessina, joka vie aleatorisen kapitalistisen ’tuotantotavan’ säilymisen ja vahvistumisen ytimeen, kuten toisaalta niin sanotun sosialistisen ’tuotantotavan’ ytimeenkin.]

Tuotantotavan uusintamisen onnistumiselle ei voida esittää ehdottomia takuita. *Takuudettomuus* tekee ymmärrettäväksi myös sen, miksi erilaisia historiallisia ”välttämättömyyksiä” vastaan on ainakin (tai myös) teoriassa mahdollista taistella.

Etienne Balibarin mukaan Althusserin käsitys johtaakin ”to a complete transformation in the traditional problem of historical ’transition’ (and more profoundly, of historical time, which can no longer be represented as a successive order with uniform duration).” (Balibar 1996, 115.)⁹ Balibar nostaa tässä yhteydessä esille juuri *konjunktuurin* käsitteen:

”The reality of the structure is nothing but the unpredictable succession of conjunctures; conversely, the conjuncture is merely determined as a certain disposition of the structure [...] the whole is nothing other than the reciprocal action of its ’parts’.” (Mt., 115.)

Tuotantotavat eivät ole peräkkäisiä maailmanhistoriallisia struktuureita, jotka seuraisivat toisiaan kuin vaunut junassa. Tuotantotapojen historia – tai historia ylipäätään – on tässä katsannossa konjunkturaalista historiaa, jossa on

len autotehtaan erikoistuneiksi työläisiksi. (Althusser 1994, 572–573.)

⁹ Balibar toteaa, että kun Althusserin oppilaat pyrkivät ”epätoivoisesti” – kuten Balibar itse *Lire le Capitalissa* (1965) – soveltamaan althusserilaista ylimääräytyksen käsitettä tutkimuksiin ”transformaatioista” tai ”kuluista” yhdestä rakenteesta toiseen, he itse asiassa seurasivat klassista historian periodisaation mallia ”ymmärtämättä juuri mitään” siitä, mitä struktuurin ja konjunktuurin vastakkainasettelusta luopuminen merkitsee. (Balibar 1996, 115.)

kysymys mitä erilaisempien ”osien” tai ”elementtien” tuottamisesta, yhteensattumisesta, kombinoimisesta, kombinaatioiden uusintamisesta tai niiden hajoamisesta ja hajottamisesta. Tätä olen luonnehtinut edellä tulevaisuuteen suuntautuneeksi *tekojen historiaksi (histoire des faits)* ja sen tutkimukseksi erotukseksi retrospektiivisestä *loppuun saatetun teon historiasta (histoire du fait accompli)*. Vaikka jokaisessa konjunktuurissa vaikuttaakin ”määräviä” tendenssejä, ei niitä ole pakko pitää ”transsendenteina” tai luonnonlakien kaltaisina universaaleina lainalaisuuksina. Kapitalismin ”maailmanlaajuisen voittokulun” historia kertoo – ehkä itseironiseenkin sävyyn – siitä, kuinka eräs tuotantotapa onnistuttiin lujittamaan tavalla, johon alussa vain harva uskoi. Miten tässä kapitalismin aleatorisessa historiassa vuosi 2000:kaan voisi olla telos, johon kaikki menneisyyden teot ja tapahtumat ovat vain viitanneet! Ja miksi nykyhetki puolestaan osoittaisi johonkin *määräytyyn* tulevaisuuteen, joka nykypäivän manifestien laatijoiden tulisi vain nähdä ja ”tulevaisuutena” teoksiinsa kirjata. Konjunktoureissa on tilaa myös todellisille teoille ja aidoille manifesteille!

LÄHTEET

- Agulhon, Maurice (1983): *The Republican Experience, 1848–1852*. Cambridge University Press, Cambridge. Transl. Janet Lloyd.
- Althusser, Louis (1992): *L'avenir dure longtemps suivi Les faits. Autobiographies*. Editions STOCK/IMEC, Paris.
- Althusser, Louis (1994): *Ecrits philosophiques et politiques, tome 1*. Editions STOCK/IMEC, Paris.
- Anderson, Matthew Smith (1985): *The Ascendancy of Europe, 1815–1914*. Longman, London and New York. (1. painos 1972).
- Anderson, Perry (1992): The Notion of Bourgeois Revolution. Teoksessa *English Questions*. Verso, London–New York.
- Balibar, Etienne (1996): Structural Causality, Overdetermination, and Antagonism. Teoksessa Antonio Callari & David F. Ruccio (eds.), *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory. Essays in the Althusserian Tradition*, s. 109–119. Wesleyan University Press, Hannover–London.
- Bloch, Ernst (1985): *Utopia, luonto, uskonto. Johdatus Ernst Blochin ajatteluun*. Keijo Rahkonen & Esa Sironen (toim.), Kansan sivistystyön liitto, Helsinki.
- Comninel, George C. (1987): *The French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*. Verso, London–New York.
- Engels, Friedrich (1978a): Karl Marx: Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850. Engelsin johdanto vuoden 1895 painokseen. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset*, 6 osaa, osa 2, s. 433–455. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Engels, Friedrich (1978b): Työväenluokan asema Englannissa. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset*, 6 osaa, osa 2, s. 5–35. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Gramsci, Antonio (1975): *Quaderni del carcere*. Edizione critica. A cura di Valentino Gerratana. Giulio Einaudi Editore, Torino.
- Gramsci, Antonio (1982): *Vankilavihkot – valikoima 2*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Hall, Stuart (1992): ’Poliittinen’ ja ’taloudellinen’ Marxin luokkateoriassa. Teoksessa *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino, Tampere. Suom. Juha Koivisto ja Päivi Järvinen.
- Haug, Wolfgang Fritz (1999): Globalisaatio Manifestissa ja nykypäivänä. *Filosofinen aikakauslehti niin & näin*, 4/1999, s. 60–66. Suom. Juha Koivisto.
- Hobsbawm, Eric (1962): *The Age of Revolution 1789–1848*. A Mentor Book, New York.
- Hobsbawm, Eric (1985): *The Age of Capital 1848–1875*. Abacus, London. (1. painos 1975).
- Hobsbawm, Eric (1998a): Introduction. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *The Communist Manifesto. A Modern Edition*. Verso, London–New York.
- Hobsbawm, Eric (1998b): Johdanto. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Kommunistinen manifesti*, s. 7–33. Vastapaino, Tampere.
- Hobsbawm, Eric (1998c): *On History*. Abacus, London. (1. painos 1997).
- Klinge, Matti (1985): Porvariston nousu. *Otavan suuri maailmanhistoria*, osa 14. Otava, Helsinki.
- Koivisto, Juha ja Uusitupa, Timo (1989): Antonio Gramsci. Teoksessa Jukka Kanerva (toim.), *Politiikan teorian moderneja klassikkoja*, s. 59–82. Gaudemus, Helsinki.
- Lahtinen, Mikko (1997): *Niccolò Machiavelli ja aleatorinen materialismi. Louis Althusser ja Machiavellin konjunktuurit*. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A, vol. 572. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Lehtonen, Heikki (1990): *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.
- Levin, Michael (1998): ’The Hungry Forties’: The Socio-economic Context of the Communist Manifesto. Teoksessa Mark Cowling (toim.), *The Communist Manifesto. New Interpretations*, s. 41–50. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Magraw, Roger (1983): *France 1815–1914. The Bourgeois Century*. Fontana Press, London.
- Marx, Karl (1974): *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua, osa 1*. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl (1978a): Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset*, 6 osaa, osa 2, s. 456–573. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl (1978b): Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset*, 6 osaa, osa 3, s. 141–259.

- Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1998a): *The Communist Manifesto. A Modern Edition*. Verso, London–New York.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1998b): *Kommunistinen manifesti*. Vastapaino, Tampere. Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa.
- Moers, Colin (1991): *The Making of Bourgeois Europe. Absolutism, Revolution, and the Rise of Capitalism in England, France and Germany*. Verso, London–New York.
- Rudé, George (1980): *Ideology and Popular Protest*. Lawrence & Wishart, London.
- Saville, John (1987): *1848. The British state and the Chartist movement*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Saville, John (1994): *The Consolidation of the Capitalist State, 1800–1850*. Pluto Press, London.
- Siemann, Wolfram (1998): *The German Revolution of 1848–49*. Macmillan Press, London.
- Suchting, Wallis A. (1983): *Marx. An Introduction*. New York University Press, New York.
- Thompson, J. M. (1983): *Louis Napoleon and the Second Empire*. Columbia University Press, New York.